

X. MEĐUNARODNI KROATISTIČKI ZNANSTVENI SKUP

NAKLADNIK/KIADÓ

Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj
Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete

ZA NAKLADNIKA/FELELŐS KIADÓ

Stjepan Blažetin

UREDIO/SZERKESZTETTE

Stjepan Blažetin

RECENZENTI/LEKTOROK

Ernest Barić, Stjepan Blažetin, Janja Prodan, Dinko Šokčević

JEZIČNI LEKTOR/NYELVI LEKTOR

Ernest Barić

OBLIKOVANJE NASLOVNICE /BORÍTÓTERV

László István

RAČUNALNA PRIPREMA/TIPOGRÁFIA

Martin és Társa Bt, Pécs

TISAK/NYOMDAI MUNKÁLATOK

Kódex Nyomda Kft. Pécs

NALKADA/PÉLDÁNYSZÁM

300

ISBN 978-963-88818-4-7

KAZALO

I.

Ernest BARIĆ

Praksa uporabe većinskoga (mađarskoga) i manjinskoga (hrvatskog)
jezika u Mađarskoj, s posebnim osvrtom na dvojezične natpise 9

Timea BOCKOVAC

O jeziku vijesti 17

Andrija HANDLER

Usporedba neologizama informacijske tehnologije u hrvatskom i
mađarskom jeziku 25

Zorica KIŠPETER

Posuđenice i tudice kao rezultat tvorbenog procesa u ruskom i
hrvatskom jeziku 29

Branko KUNA, Ana MIKIĆ

Semantička neologija u hrvatskome jeziku 37

Ana LEHOČKI-SAMARDŽIĆ

Padežni sustav Kašićeve gramatike u odnosu na opis padežnih sustava
europskih gramatika humanizma i reprezentativnih djela antičke
gramatikografije 57

Erika RACZ

Pridjevi u pomurskom kajkavskom govoru 71

Sanja VULIĆ

O današnjem govoru Hrvata iz Gornje Lastve u Boki kotorskoj 77

Bernadett ZADROVIĆ

Jezične osobitosti prevodilačkog djelovanja Mate Meršića Miloradića 101

Marija ZNIKA

Gramatičke kategorije u primjeni 108

Janja ŽIVKOVIĆ-MANDIĆ

Hrvatska prezimena kao dokaz nazočnosti Hrvata u gradu Pečuhu
krajem 17. stoljeća 114

II.

Robert BACALJA Basna u Zori dalmatinskoj	129
Krešimir BAGIĆ Igra riječima (oblici i funkcije)	147
Katja BAKIJA CVIJETA – trajna inspiracija i vječni lajtmotiv dubrovačke književnosti	167
Silvestar BALIĆ Hrvatska književnost u časopisu <i>Jelenkor</i> od 01/1991 do 06/2009	178
Mirta BIJUKOVIĆ MARŠIĆ Urbografija u memoarima Vilme Vukelić	185
Anica BILIĆ Usporedba <i>Slavonske šume</i> Josipa Kozarca i Adolfa Waldingera	193
Robert FRANCEM Antologija	212
Tatjana ILEŠ <i>Biblioteka Nova</i> – biblioteka pečuške kroatistike za 21. stoljeće	220
Vlasta MARKASOVIĆ Đuro Franković, skupljač usmenoga narodnog stvaralaštva Hrvata u Mađarskoj	226
Sanja JUKIĆ / Goran REM Panonizam u poeziji Mirka Jirsaka	236
Goran REM / Franjo NAGULOV Uz pjesnički opus Branka Maleša	250
Ivan TROJAN Suvremena hrvatska dramska produkcija nakon 2000. godine	265
Tomislav ŽIGMANOV 140 godina produkcije književnih i kulturnih časopisa podunavskih Hrvata	276

III.

Milan BOŠNJAK Sustav hrvatske nastave u inozemstvu u nadležnosti ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske	293
Vesna BUDINSKI, Martina KOLAR BILLEGE Mjerenje predčitačkih vještina glasovne analize i sinteze u hrvatskom/materinskom jeziku na početku prvog razreda osnovne škole	301
Katarina ČELIKOVIĆ Kulturni prostor i kulturne prakse hrvatske manjine u Vojvodini	313
Sandra CVIKIĆ Fenomen manjinskog političkog poduzetništva i Hrvati u Republici Srbiji	325
Gabor GYÖRVÁRI Dvojezičnost pedagoškog rada u hrvatskim školama u Mađarskoj	338
Branko OSTAJMER Opća zemaljska izložba u Budimpešti 1885. i njezin odjek u najvažnijim novinama banske Hrvatske	347
Željko PREDOJEVIĆ Žrtvenici Liberu iz Popovca	378
Dujo RUNJE Ostvarivanje uporabe hrvatskoga jezika i pisma u Vojvodini	392
Josip VRBOŠIĆ Hrvatsko upravno ustrojstvo u građanskom razdoblju od 1848. do 1918. godine	403

LITERATURA

- HYPERLINK „<http://rusgram.narod.ru/191-207.html>“ i „[parent" http://rusgram.narod.ru/191-207.html](http://rusgram.narod.ru/191-207.html)“
(Orosz Tudományos Akadémia)
- ВАЛГИНА Н. С. Современный русский язык. Moskva, 2003.
- Русская грамматика. Moskva, 1991 т I, II.
- РОЗЕНТАЛЬ Д. Э., ГОЛУБ И. Б. Современный русский язык. Moskva, 2002.
- ЛЕКАНТ П. А. Современный русский язык. Moskva, 2003.
- Современный русский язык в 3-х частях. Под редакцией Н. М. Шанского. Moskva, 1981, 1988. Ч. I.
- БАБИЋ, S. (1986): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. JAZU-Globus, Zagreb
- BOLLA, PAPP, PÁLL: Курс современного русского языка. Bp, 1977
- KOŠUTAR, P. - TAFRA, B. (2009): *Rječotvorni modeli u Hrvatskom jeziku*. In: *Suvremena lingvistika* 67., Zagreb
- KLAJN, I. (2000): *O prefiksoidima u srpskom jeziku*, u: *Lingvističke studije*. Partenon, Beograd
- KUNA, B. (2006): *Nazivlje u tvorbi riječi*. In: *Filologija* 46-47: 165-182.
- LEHOCKI, Anna: A transzlatorika és transzlitológia alapkérdései fordítási gyakorlatokkal (kézirat megjelénés alatt)
- PETE, István: Морфология русского языка в сопоставлении с венгерским. Bp, 1991
- SILIĆ, J. – PRANJKOVIĆ, I. (2005): *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- ŠTEBIH, B. (2008): *Morfološka adaptacija posuđenica*. In: *Suvremena lingvistika* 34, Zagreb
- TEŽAK, S. – BABIĆ, M. (1992): *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb

SUMMARY

Thanks to the expansion of English language in the fields of science, computer science, economy and politics, borrowing foreign (mostly Anglo-American) words is a current problem of 21st century's linguistics. We can observe it from different aspects. One of these aspects is a process of adapting words and phrases into the recipient language on a phonological-morphological and semantical level. The results of this type of research give even more comprehensive understanding when we watch the same phenomenon in two or more languages (in our case Russian and Croatian) simultaneously. After comparing the results we can understand how the adaptation on foreign words happens, where they are in the recipient system, and what the attitude of these two Slavic languages is in regarding to linguistic borrowing.

Branko KUNA, Ana MIKIĆ

Semantička neologija u hrvatskome jeziku

SAŽETAK

Svaki dio ljudske stvarnosti ima svoj odraz u riječima. Tako su društvene, gospodarske, znanstveno-tehnološke promjene, nove ideologije, umjetnički i medijski pokreti te novi načini ponašanja i življenja utjecali i na jezične promjene, ponajprije stvaranjem brojnih neologizama. Osim domaćih novih riječi koje su rezultat tvorbene kreativnosti, odnosno propitivanja vlastitih izražajnih mogućnosti, neološku građu čine i semantički neologizmi, odnosno neosemantizmi kojima jezik, dodajući novo značenje postojećim leksičkim jedinicama, čuva samosvojnost na planu jezičnoga izraza, a značenjski se obogaćuje. U radu se govori o uzrocima semantičkih promjena te o mehanizmima putem kojih se najčešće stvaraju semantički neologizmi u hrvatskome jeziku, o metafori i metonimiji (*plod, podzemlje, klupa, Pantovčak*). Raščlambom prikupljenih primjera, koji se odnose na razdoblje od sredine XIX. stoljeća do danas, pokušat će se utvrditi semantički potencijal pojedinih skupina riječi. Pozornost će se posvetiti i posljedicama semantičkih promjena na status pojedinih riječi, ponajprije s obzirom na njihovu čestotnost, promjene u opsegu značenja, ali i u leksičkom sustavu u cjelini.

Ključne riječi: semantički neologizam, polisemija, homonimija, metafora, metonimija, eufemizmi

1. Uvod – zašto nove riječi

I dok komunikacija kao totalni društveni fenomen uvjetuje nastanak zajednice, ulazak je novih riječi u leksik znak društvene i jezične živosti, kretanja i razvoja. Komunikacija i tvorba riječi dijele blisko obilježje: nikada ne prestaju, ne zna im se početak ni kraj. Poticaji za leksičke promjene javljaju se

ponajprije u komunikaciji, odnosno pragmatičke su prirode. Naime, svjestan nemogućnosti da u određenom trenutku precizno izrazi neki sadržaj riječima koje mu stoje na raspolaganju, govornik nužno poseže za posuđenicom ili, znatno rjeđe zbog složenosti takvog postupka, stvara novu riječ od elemenata svojega jezika (Muhvić-Dimanovski 2005). Evolucija, revolucije, otkrića i izumi, odnosno društveni, znanstveni i tehnološki napredak nisu mijenjali samo svijet nego i jezik. Sve te mijene utjecale su i na jezične promjene i to ponajprije na najotvorenijoj i najkonkretnijoj razini – leksičkoj. Primjerice, otkriće zrakoplova ili atomske energije utjecalo je na pojavu novih izraza u jeziku struke i znanosti, a postupno oni su ušli i u opći jezik. Slično je i s izrazima koji postoje neko vrijeme isključivo u užim znanstvenim, stručnim, staleškim krugovima i dobnim skupinama, a kasnije se postupno prelijevaju u razgovorni jezik. Isprepletenost leksičkog sloja s izvanjezičnim svijetom utječe na otvorenost popisa leksičkih jedinica koje neprestano pulsiraju zajedno sa zbivanjima istančavajući društvenu raslojenost leksika te on postaje onaj dio jezičnoga sustava iz kojega se može najjasnije i vrlo pouzdano iščitati većina društvenih mijena što su se zbile u nekome razdoblju (Samardžija 2002). Potrebu i sposobnost za stvaranjem novih riječi pokazuju djeca već između druge i treće godine. Začudjuća je moć i brzina kojom oni bez izravnog ili ciljanog poučavanja usvajaju brojne riječi, ali isto tako i mehanizme za proizvođenje novih riječi ili rečenica. Djeci nije neobično upotrijebiti glagole koje nisu nikada čuli kao što su: *metlati*, *otfrulati*, *otklavirati* ili napravu na zidu za zagrijavanje prostorije čije ime sadrži - njima nepoznati (nemotivirani) izraz *radijator* preimenovati u motivirani *grijator*.¹ Takvi inovacijski leksemi pozitivna su pojava u ranom jezičnom razvoju djeteta te unatoč njihovom priremenom trajanju znak su inovacijske i kreativne uporabe jezika (Pavličević-Franić, Sikirić 2005).

1. 1. Neologizmi, novotvorenice, kovanice

Ako su rječnici najpopularnija lingvistička literatura, neologizmi bi bili najpopularniji pojam iz znanosti o jeziku, unatoč tomu što nisu sadržani u rječnicima. To je stoga što su brzo uočljivi, privlače svojom ekskluzivnošću, obilježenošću, a govornici ih doživljavaju kao nepoznate riječi te nisu dio njihovih svakodnevnih govornih navika. Teorijski gledano svaka je riječ jednom bila nova riječ – neologizam. Neka riječ postoji kao neologizam sve do onog trenutka dok nije postala uobičajena, odnosno kada se više ne doživljava kao nova, nakon čega ulazi u rječnik. U velikom broju slučajeva neologizmi nastaju

posuđivanjem, prvotno u izvornom obliku, a kasnije u prilagođenom ili se pristupa njihovu više ili manje uspješnom prevođenju (*jackpot* – *džekpot* – *velezkoditnjak*; *playoff* – *plejof* – *doigravanje*). Kao nove u određenim okolnostima mogu biti i riječi preuzete iz pasivnog leksika ili arhaizmi kao što je to bilo početkom 90-ih godina kada su se pojavile brojne oživljenice poput: *putovnica*, *domovnica*, *vrhovnik*, *poglavito*, *glede*, povijesno vojno nazivlje: *postrojba*, *satnik*, *bojnik*, *pobočnik*, *stožer* i tako dalje. Kao neologizmi mogu se pojaviti i riječi kojima se čestotnost pojavljivanja naglo povećava u određenom trenutku kao što su to danas: *globalizacija*, *implementacija*, *tranzicija*, *pretvorba*, *recesija* i dr. Jedan od proširenih načina neologizacije jest i stvaranje kratica (abrevijacija, akronimizacija) te njihova kasnija leksikalizacija *HSS* – *haesesovac* – *haesesovka* – *haesesovski*. Slične su tomu i novije pomodne pojave koje se šire zbog globalnog utjecaja engleskoga jezika u javnim glasilima i internetu, a to su kraćenje (clipping): *bus* – autobus, *lab(os)* – laboratorij, *dok* – doktor te stapanje dijelova riječi ili morfema (blending): *Gumelini*, *Krašotice*, *maspok*, *Dikolores*, *spanglish* (Lehrer 2003).² Međutim takve promjene nisu popudbina engleskoga jezika, čini se da imaju univerzalniju narav te bi se njihov nastanak mogao protumačiti djelovanjem Zipfova zakona manjeg napora (prema kojem čestotniji oblici postaju kraći) ili Martinetove jezične ekonomije.

U hrvatskom jezikoslovlju prepliću se nekoliko naziva u vezi s neologizacijom, postupkom nastajanja novih riječi, koji dijele značenjsku bliskost, ali ne i podudarnost. Samardžija **neologizaciju** određuje kao pojavu svake nove riječi u leksiku nekoga jezika pri čemu razlikuje neologizam od novotvorenice (2002). Neologizam je opći naziv za svaku novu jedinicu leksičkoga sustava, za svaki novi leksem koji govornici do određenoga trenutka nisu rabili jer ga nisu poznavali ili on nije postojao. Takvo određenje neologizma implicira njegovu nadređenost pojmu **novotvorenice** koja bi podrazumijevala samo one riječi nastale morfološkim tvorbenim procesima, odnosno nekim od formalnih tvorbenih načina. Sličan sinoniman naziv novotvorenicama jesu **kovanice**. Tako Rožić kovanicama naziva izvedenice i složenice, a one mogu biti „rdave”, „nenarodne”, „nakazne”, „nespretnе” ili „pogriješne”, poput onih koje su nastale prema stranom predlošku: *djelokrug*, *domjenak*, *kolodvor* (prema njem. *Wirkungskreis*, *Wortwechsel*, *Bahnhof*) ili su dijalektizmi: *kolotur*, *hodočasnik*, *hodočašće* (1913). Maretić savjetuje da ne treba uzimati kovanice kao što su *isusovac*, *tvornica*, *učionica* ili *proračun* koje istiskuju uvriježene europeizme: *jezuit*, *fabrika*, *škola*, *budget*³ (1924).⁴ Takva

¹ U odraslih će *grijator* izazvati komičan učinak te se to olako navodi kao posebnost dječjega jezika. Međutim analoška tvorba ili slijevanje izaziva isti učinak i kada to čine i odrasli, primjerice kada se domaćoj osnovnoj riječi dodaje strana tvorbeni jedinica: *grebator*, *pismohranist*, *čehistika*, *šljokator*.

² Lehrer slikovito govori o *trendy neologisms* koji su „eye-and-ear catching words” iako mnogi već postoje duže vrijeme, primjerice *smog* (smoke + fog) je zabilježen još 1905 (2003:369).

³ Ti savjeti, ali i drugi tekstovi, u kojima se osuđuju, proskribiraju, ali i predlažu mnoge riječi, svjedoče kako veoma često ne utječu na jezičnu stvarnost, odnosno uporabu ili nestanak riječi. Lewis s tim u vezi kaže: „Proces

neodređena odredba zadržala se sve do RHJ (495) u kojem se za kovanicu navodi: „novoskovana riječ, tvorenica, neologizam”. HER ima znatno restriktivnije značenje te se u njemu naziv kovanica odnosi isključivo na složenice: „riječ koja je dobivena sastavljanjem dviju prepoznatljivih riječi koje se osjećaju kao posebni dijelovi, a ona sama osjeća se kao novotvorina ili se prepoznaje kao model poznat u drugom jeziku”.⁵

1. 2. Kriteriji za određivanje neologizama

Iz već narečenog može se izdvojiti kako se u neologizme ubrajaju one leksičke jedinice koje u danom trenutku predstavljaju jezičnu novost, novotvorinu. Predznak „novo”, koji podrazumijeva svježinu, u širokoj uporabi malo poznatih ili potpuno nepoznatih jezičnih oblika, izravno se nadovezuje na kronološki kriterij te ujedno predstavlja jedinu stalnicu u određivanju neologizama. I Bauer vrijeme smatra jednim od ključnih kriterija za određenje neologizama te napominje kako, da bi se riječ smatrala neologizmom, govornici moraju biti svjesni njezine svježine (1983:42). Prema stilističkom pristupu neologizmi pripadaju stilski obilježenim riječima (Babić 1981), dok strukturalistička teorija formalnu inovaciju smatra temeljnim zahtjevom za određivanje neke riječi neologizmom (Popova 2005). Jedan od najzastupljenijih pristupa u zapadnom jezikoslovlju jest onaj leksikografski prema kojemu je neologizam svaka riječ koja nije zabilježena u rječnicima općega leksika (Ayto 1989; Algeo 1991). *Hrvatski jezični savjetnik* priklanja se denotativnoj teoriji prema kojoj je neologizam svaka riječ koja označava novi fenomen ili koncept (1999). Uz zahtjev za formalnom inovacijom, Muhvić-Dimanovski otvara mogućnost i sadržajne, odnosno značenjske inovacije kao jednoga od kriterija za uvrštavanje riječi na popis neologizama (2005). Opreka *formalno – sadržajno* u određenju neologizama izravno se naslanja na dvije temeljne vrste tvorbenih procesa kojima oni nastaju: gramatičke i semantičke. Tvorba riječi afiksima te slaganjem osnova i vezanih leksičkih morfema ponajprije je gramatički proces. Velik broj riječi koji nastaje upravo na takav način pridonio je izjednačavanju stvaranja neologizama isključivo s kreativnošću u spomenutim gramatičkim procesima. S druge strane, jedan dio riječi nastaje značenjskom tvorbom kao što su onimizacija, eponimizacija, homonimizacija i polisemizacija, no stječe se dojam da su ti procesi, kao i riječi koje su rezultat tih procesa, odnosno

prihvatanja ili odbacivanja neologizama zapravo je vrlo demokratičan: svi mogu predlagati, svi mogu glasovati i na kraju je vrlo jasno tko dobiva a tko gubi.” (2006:192).

⁴ Maretić je kao i Rožić protiv doslovnog prevođenja, poput složenica *vodopad* ili *palidrvce* čiji je oblik izveden prema njemačkim riječima *Wasserfall* i *Zündhölzchen* (Maretić 1924:XIV).

⁵ HER – Hrvatski enciklopedijski rječnik, sv. 5, str. 224.

semantički neologizmi, na marginama tvorbenih proučavanja što iskrivljuje sliku popunjavanja leksika (Tafr, Košutar 2009).

U ovome će se radu, na temelju raščlambe prikupljenih primjera koji se odnose na razdoblje od sredine XIX. stoljeća do danas, posebna pozornost posvetiti upravo semantičkim neologizmima, uzrocima semantičkih promjena, mehanizmima putem kojih se najčešće stvaraju semantički neologizmi u hrvatskome jeziku, metafori i metonimiji, te posljedicama metaforičkih i metonimijskih pomaka.

2. Semantička neologija

Osim domaćih novih riječi koje su rezultat tvorbene kreativnosti, odnosno propitivanja vlastitih izražajnih mogućnosti, neološku građu čine i semantički neologizmi, odnosno neosemantizmi ili novoznačnice (Samardžija 2002). Novi se sadržaji često pridodaju već postojećim leksičkim jedinicama povećavajući na taj način broj značenja (Muhvić-Dimanovski 2005). Bitno je naglasiti da promjena značenja, odnosno promjena koncepta vezanih uz riječ ne utječe na njezin glasovni oblik, dakle on ostaje nepromijenjen. Dodajući novo značenje postojećim leksičkim jedinicama, jezik čuva samosvojnost na planu izraza, a značenjski se obogaćuje.

2. 1. Određenje semantičkih neologizama

Iako su semantički neologizmi jedno od vrlo čestih sredstava za izražavanje novih pojmova u jeziku i teško bi bilo zamisliti jezik koji se nije poslužio tim oblikom obogaćivanja leksičkoga fonda, oni su zbog svoje neupadljivosti i neagresivnosti često u drugom planu u odnosu na nove riječi nastale gramatičkim tvorbenim procesima. Uz nazive semantički neologizam te neosemantizam, kao istoznačan, javlja se i naziv semantička posuđenica pri čemu se semantička neologija ograničava isključivo na ona nova značenja koja su nastala pod utjecajem nekog drugog jezika⁶, a sam pojam podrazumijeva utjecaj strane riječi na dodavanje novog značenja domaćoj riječi do kojega najlakše dolazi ukoliko postoji glasovna i značenjska sličnost stranog i domaćeg naziva. Upravo su te dvije vrste sličnosti polazište za klasifikaciju semantičkih posuđenica pa se tako razlikuju homonimske od sinonimskih, odnosno one kod kojih postoji izrazna od onih kod kojih postoji značenjska sličnost (Mihaljević

⁶ O tome vidi Mihaljević (1993) i Muhvić-Dimanovski (2005).

1993), tako se homonimske posuđenice *ekstenzija*, *banka*, *paket* razlikuju od sinonimskih *krtica*, *trakavica*, *prozor*.

Istražujući rječničku i književnu građu, od Šulekova *Hrvatsko-njemačko-talijanskog rječnika znanstvenog nazivlja* do danas, ekcerpirani su primjeri semantičkih neologizama iz kojih se mogu iščitati smjerovi promjena njihova značenja tijekom naznačenog razdoblja. Primjeri nameću sljedeće veće tematske skupine:

- a) čovjekov izgled: *daska*, *linija*
- b) prostori življenja i boravljenja: *spavaonica*, *džep*, *pojas*, *stan*, *trg*, *banka*, *klupa*
- c) materijalna i duhovna dobra: *ruho*, *zemlja*, *plod*, *blago*, *seljanka*, *paket*
- d) hrana: *pahuljice*, *telefoni*, *mačje oči*
- e) nove društvene uloge, karakterne osobine: *zviždač*, *krtica*, *jazavac*, *jastreb*, *gusar* (*pirat*), *dečki*, *zvijezda*
- f) javno djelovanje (na rubu zakona ili društveno korisno): *radionice*, *reket* (*arenje*), *operacija*, *piratstvo*, *rešetanje*
- g) mjesta moći, zakona, kriminala: *Markov trg*, *Pantovčak*, *podzemlje*
- h) mjerne i novčane jedinice: *lipa*, *kuna*, *stopa*, *lakat*, *palac*, *tesla*, *deka*.

Pronađeni semantički neologizmi odražavaju težnje i razvoj u jeziku, ali su i izvrsna slika društvenih, kulturnih, gospodarskih i povijesnih promjena koje su se događale u naznačenom razdoblju, a iz kojih se mogu iščitati uzroci semantičkih promjena, mehanizmi putem kojih se najčešće stvaraju semantički neologizmi kao i posljedice semantičkih promjena, kako za konkretnu riječ, tako i za leksički sustav u cjelini. Bitno je primijetiti da su se semantički pomaci odvijali na onim područjima koja su blisko vezana uz čovjekovu svakodnevicu te se, prema tome, može pretpostaviti i smjer širenja novih značenja: od intimnih krugova, socijalnih i profesionalnih skupina do prodora u javni jezik.

2. 2. Odnos semantičkih i formalnih neologizama

Nesporno je kako morfološkim sredstvima (izvođenjem i slaganjem) nastaje najveći broj neologizama. U vremenu kodifikacije i standardizacije hrvatskoga jezika u 19. stoljeću veliki je trag ostavilo djelovanje onih pojedinaca koji su smatrali kako se hrvatski jezik treba proširivati i jačati riječima koje su nastale od izvorne jezične građe, a ne posuđivanjem stranih riječi. Jedan od najistaknutijih hrvatskih leksikografa, tako usmjeren, bio je Bogoslav Šulek. Kada se govori o hrvatskom purizmu, tada se ono veoma često

izjednačuje s tvorbom formalnih neologizama koje bi trebale zamijeniti riječi stranoga podrijetla (koje su također neologizmi). Nastanak novotvorenica je neprekidan i one stalno nalaze svoje mjesto u općem jeziku, još donedavno neke su riječi bile nove, a sada su postale dio svakodnevice kao što su: *perilica*, *iskemijati*, *udomiti*, *udomljavanje*, *pisač*, *pretražnik*.⁷ U skladu s purističkom tradicijom, stajalište o potrebi da se hrvatski tvorbenim ustrojem i leksikom izdvoji od ostalih srodnih i susjednih jezika u određenom se dijelu javnosti povezuje s poticanjem nastanka novotvorenica. Potvrda tomu jest prošireno zanimanje, odjek te brojnost prijedloga prijavljenih na natječaj časopisa *Jezik* za izbor najbolje riječi. Tako je u razdoblju od 2006. do 2008. predloženo i javnosti predočeno više tisuća riječi, poput *posteljariti* – baviti se iznajmljivanjem postelja; *rukal* – tenis; *grijovod*, *mlačnik*, *mlačnjak*, *prokuhaval* – bojler; *izoblika* – karikatura; *sitnobiće*, *maložice* – mikroorganizam; *dvokriška*, *dvokrušac* – sendvič; *opuštaonica* – wellness... Većina tako nastalih riječi ostaje na razini dosjetke ili igre, ali ne one, društveno prihvatljive igre (Wittgenstein 1999) koja riječima daje smisao.

Zanimljivost je da se među predlagateljima novih riječi uopće ne otkriva mogućnost tvorenja riječi različitim semantičkim pomacima, već isključivo tvorbenim (gramatičkim) postupcima. No daleko više imaginacije pokazuje se u pravljenju semantičkih neologizama, ali su oni zbog svoje **neupadljivosti** na formalnoj razini često u drugom planu. No njihove su moći svjesni govornici u raznolikim životnim situacijama i svakodnevnim razgovorima, što Austin naziva normalnom upotrebom jezika (1962), a ti se kreativni postupci u vidu okazionalizama sve više prelijevaju i u javni jezik, ponajprije jezik medija kojim se dočarava pojedinačno u mnoštvu sličnog. Za prepoznavanje takvih neologizama nužan je jezični i situacijski kontekst:

a. Djeca su danas komotna, zanimaju ih kompjutorske *igrice* i TV, a ne sport... (V, 2002)⁸

b. ...petorka je radikalne rezove i nužne reforme pokušavala umotati u celofan, a negdje ispod stola igrala je druge *igrice* s drugim igračima. (V, 2002)

c. Altmanove neuvjerljive muško-ženske *igrice*. (V, 2000)

Djecu zanimaju 'zabavni računalni programi' koji se nazivaju *igrice* (1a), a kada se kaže da su političari skloni *igricama* misli se na 'zakulisne, nedopuštene i kriminogene radnje' (1b), dok u primjeru (1c) *igrice* označuju 'spolni odnos'.

⁷ Primjerice Šulekovu riječ *babac* za ginekologa ili manje poznatoga rječotvora Ante Pavelića koji u zamjenu za sintezu predlaže *sljub* ili *kzmanje* za štrajk (Samardžija 1993).

⁸ Primjeri iz hrvatske književnosti i dnevnog lista *Vjesnik* uzeti su iz korpusa Hrvatske jezične riznice Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. <http://riznica.ihj.hr/>

Mnogi hapaksi koji nastaju iz trenutačnog nadahnuća kakvom pojavom koju se želi obilježiti i izdvojiti novim značenjem tvore se duhovitim značenjskim pomacima povezujući nespojivo te tako potencijalno mogu postati neologizmi kao u primjerima u rubrikama „crne kronike”:

Sekiranje prezimenjaka: Franić kod Vrgorca sjekirom napao Franića (T-portal, 3. XI. 2009.)

Protiv „travara” bit će podnesena odgovarajuća kaznena prijava. (GS, 7. III. 2003.)

Sekiranje susjeda u (2) ne označuje ‘uzrujavanje’, već napad sjekirom budući da su se dva susjeda prezimenjaka posvađala oko međe te je jedan drugoga sjekirom uvjeravao u svoju istinu, a u (3) policija ne podnosi kaznenu prijavu protiv ‘narodnog iscjelitelja’ ili ‘homeopata’, već ‘preprodavača droge’.⁹

2. 3. Uzroci semantičkih promjena

Elementarna podjela uzorka semantičkih promjena na jezične i izvanjezične u suvremenom se lingvističkom kontekstu iznjansirala te se najčešće govori o jezičnim, povijesnim i društvenim uzrocima¹⁰. Jezični uzroci ili odnosi među riječima tumače se kao kognitivno-jezični uzroci koji obuhvaćaju potrebu za mentalnim procesuiranjem stvarnoga svijeta i za komunikacijom o novom mentalnom sadržaju te utjecaj jezičnih struktura, odnosno učestale uporabe određenih jezičnih konstrukcija na oblikovanje novih jezičnih jedinica, leksema, značenja i koncepata (Raffaelli 2009:154). Društveni uzroci podrazumijevaju cijepanje društava na različite skupine koje sukladno tomu na jezik utječu na različite načine dok povijesni uzroci ili odnos između riječi i predmeta podrazumijevaju promjene u izvanjezičnom svijetu, promjene običaja, pojave novih predmeta, novih aktivnosti te oblika života što oprimjeruje semantički pomak koji je doživjela riječ *stan*. Šulek bilježi sljedeća njezina značenja: ‘salaš’, ‘prostorija za stan’ te ‘tkalački stan’ (1990:1084) koja bilježe i suvremeni rječnici, ali nešto drukčijim redoslijedom pa je kao osnovno značenje kod Anića označeno ‘prostor namijenjen stanovanju’ (1991:680). Promjene u izvanjezičnom svijetu odrazile su se i na popis mjernih i novčanih jedinica. Tako je napuštanje nekad učestalih mjernih jedinica *palac*, *lakat* i *stopa* prouzrokovalo pad čestotnosti tih riječi, dok primjeri novčanih jedinica *kuna* i *lipa* izvrsno odražavaju suprotan smjer. Budući da se sve opisane povijesne

⁹ U supkulturnim idiomima (žargon mladih) takva je ekspresivna tvorba veoma plodan način i ima značajnu ulogu u stvaranju identiteta i odvajanja od drugih sociolekata. S tim u vezi Sabljak tvrdi: „Svaka generacija na svoj način gleda društvene, političke, tehnološke i civilizacijske promjene i svakom novom događaju, ali i onom starom, želi dati nov izraz i novo značenje.” (2001:IX, ist. B. K. i A. M.)

¹⁰ O tome vidi Ullmann (1967).

promjene odnose na inovacije u postojećem svijetu, društvu i kulturi, na novitete koje govornici konceptualiziraju i imenuju, Raffaelli smatra da bi bilo preciznije govoriti o *inovativnim uzrocima* (2009:156-7) jer su novosti u stvarnom svijetu začetak promjena na svim jezičnim razinama. Bez obzira na vrstu uzroka, svi su oni okidači koji aktiviraju pojedine mehanizme, odnosno smjerove promjena.

2. 4. Posljedice semantičkih promjena

Semantička neologija nužno priziva višeznačnost jer ni jedna riječ nastala na takav način ne može biti monosemna. Stoga se ona u radovima nekih ruskih autora (Apresjan 1974; Padučeva 1998) naziva još i semantičkom tvorbom ili derivacijom. Primijenimo li model A. Zaliznjak, moglo bi se govoriti o tri glavne vrste odnosa između novog i postojećeg značenja s obzirom na smjer semantičke derivacije (2001). Prikazat ćemo ga pomoću simbola ‘a’ i ‘b’ koja predstavljaju značenja jedne riječi: ‘a’ bi predstavljalo značenje za koje se s velikom vjerojatnošću pojavljuje kao ishodišno, a ‘b’ je novo ili drugo značenje:

‘a’ ← ‘b’ *krtica*: ‘životinja’ ← ‘osoba’

U suvremenom jeziku na sinkronijskoj razini taj smjer predstavlja različite oblike metaforičkoga prijenosa i proširivanja značenja. Tako se u sljedećem primjeru metaforičkim prijenosom uspostavlja veza između dvaju značenja:

(4) Dakle, *krtica* je u Državnom odvjetništvu, odnosno Uskoku. (V, 14. V. 2004.)

2. ‘a’ → ‘b’ *akcija*: ‘opće djelovanje’ → ‘bankarski zapis’

Kada smjer derivacije ide od ‘a’ prema ‘b’, tada se misli na sužavanje prvotnoga značenja kao u sljedećem:

(5) ...jer je sankilot postao evropski bankar, jer se krv i sloboda pretvorila u unosne *akcije*. (Matoš 1913)

3. ‘a’ ↔ ‘b’ *žena*: ‘ženska’ ↔ ‘žena’

Dvostruka se strelica primjenjuje u slučaju kada se smjer semantičkog razvoja ne može utvrditi jednoznačno već da je riječ o postajanju polisemije. Dvostruka strelica samo ukazuje da su to dva značenja jedne riječi. Taj odnos vlada sa stajališta sinkronije, a sa stajališta dijakronije on pripada tipu 2, dakle, ide od značenja ‘ženska’ (ženska osoba bez obzira na godine i bračno stanje) prema značenju ‘žena’ (udana ženska osoba) kao što to pokazuje sljedeći primjer:

(6) ...ta ženska bijaše Dume Orlovička, mlada žena junačkog vojvode. (Šenoa 1875)

Posljedica je semantičkih promjena postojećih riječi polisemija, jer svaka riječ uz staro dobiva i novo značenje, pri čemu se vrlo rijetko događa da se staro značenje potpuno izgubi iz uporabe pod pritiskom novoga. Polisemija se smatra jednom od ključnih pojava u semantici koja je u različitim lingvističkim razdobljima i školama tijekom dvadesetoga stoljeća intrigirala jezikoslovce svojim neodređenim položajem na razmeđu jezičnoga sustava i konteksta, odnosno jezične uporabe. Lyons, imajući u vidu dotadašnje pristupe toj pojavi, uspostavlja nekoliko kriterija koji moraju biti zadovoljeni da bi se riječ označila kao polisemna: značenja polisemne riječi moraju biti okupljena oko temeljnog značenja iz kojega se generiraju ostala, zatim značenja polisemne riječi moraju biti etimološki povezana, te moraju pripadati istoj sintaktičkoj kategoriji (1977:550). Prvi od navedenih kriterija zapravo je definicija polisemije, dok se druga dva najčešće smatraju kriterijima za razgraničavanje polisemije i homonimije. Polisemija je, dakle, složenost semantičke strukture jednog leksema te uvelike ovisi o kontekstu, starosti riječi i uporabnoj frekvenciji riječi. Naime, kontekst određuje značenje, a kako je broj konteksta otvoren, to se odražava i na broj značenja polisemne riječi koji je također otvoren. Iz toga proizlazi da što je riječ starija i što joj je veća uporabna frekvencija, to je veća mogućnost proširivanja značenja (Tafta 1986:336–7). Tako je *dnevnik* uz 'knjigu ličnih dojmova i doživljaja' te 'dnevne novine' (Benešić 1986:341) s vremenom postao i 'dnevni medijski izvještaj' (Anić 1998:169):

Čitav onaj san od riječi do riječi upisala sam u svoj *dnevnik*. (Kovačić 1882)

Jakov se gospodski navečera, ispi čaj, zapovjedi da mu donesu razne novine, sve zagrebačke *dnevnike*. (Kumičić 1883)

Ničeg interesantnog nije bilo: *dnevnik*, pa vanjsko-politička emisija, pa opet dnevnik i pregled programa za petak, a na drugom programu politički magazin. (Krilić 1990)

U okvirima kognitivne lingvistike polisemija je zauzela mjesto jedne od najučestalije razrađivanih i objašnjavanih jezičnih pojava, na nju se prestaje gledati kao na izvanjezičnu patološku pojavu koja narušava unutrašnji red jezičnoga sustava te se ona, suprotno dotadašnjim poimanjima, počinje smatrati znakom „zdravlja” svih prirodnih jezika. Tumači se najčešće kao načelo kategorizacije za koje je karakteristično povezivanje podataka *znanja o svijetu*¹¹ s jezičnim strukturama (Žic-Fuchs 1991). Cilj je kognitivnim pristupima

proučavanja polisemije uočiti i definirati načela organizacije polisemnih struktura. Tradicionalnom shvaćanju, koje proizlazi iz klasičnog aristotelovskog određenja kategorije kao spoja obveznih obilježja sa zatvorenim granicama, da sva značenja polisemne strukture dijele središnje značenje, Taylor suprotstavlja princip porodične sličnosti, odnosno princip značenjskih lanaca prema kojemu iz prototipa A, na temelju zajedničkih osobina ili neke druge vrste sličnosti, proizlazi značenje B koje postaje izvor za daljnje proširenje pri čemu veze među značenjima postoje kod susjednih članova, dok su oni udaljeni povezani neizravno, preko članova koji se nalaze između njih (2003).

Proučavajući ustroj polisemnih leksema, Raffaelli uočava da su oni radikalno ustrojene kategorije s prototipnim značenjem oko kojega se organiziraju ostala značenja ili značenjske nijanse (2007). Tako na primjer, osim prototipnoga značenja 'dio glave čovjeka i životinja', leksom *čelo* ima i nekoliko polisemnih značenja: 'prednji dio zgrade; pročelje, fasada' (Anić 1998:119) te 'određivanje nečemu mjesta sprijeda' (Benešić 1986:253). Bitno je naglasiti, smatra Raffaelli, da nemaju sve odrednice koje tvore polisemnu strukturu leksičke jedinice jednaku vrijednost, odnosno ne sudjeluju na jednak način u njezinu organiziranju što je preslika kognitivnog mehanizma kao fleksibilnog i prilagodljivog novim poticajima iz izvanjezičnoga svijeta. Imajući to u vidu zaključuje da unutar polisemne strukture treba uočiti postojanje značenjskih kategorija s većom strukturalnom stabilnošću koja predstavljaju temelj za razumijevanje i uporabu određene leksičke jedinice, ali upućuje i na ona druga značenja, rubnije smještena u polisemnoj strukturi, koja, kao odraz promijenjenog ljudskog poimanja izvanjezične stvarnosti, predstavljaju djelomice dinamički i fleksibilno ustrojene mikrosustave (2004). U okviru već spomenute polisemne strukture leksema *čelo* rubnim bi se mikrosustavom moglo označiti značenje 'uže' kojemu Benešić pronalazi i potvrdu (1986:253):

(10) ...vapijaše proto Božo s krme nekakva staroga brika, koji već, imajući postavljeno svoje drveno oruđe s debelijem *čelom* obavitijem oko istežala na škaru ukopana, istežaše se na suho da bude pregledan i popravljen. (Vodopić 1875 prema Benešić 1986)

Osim ustroju polisemnih struktura, pozornost se posvećuje i njihovoj klasifikaciji pa se tako najčešće govori o referencijalnoj i leksičkoj polisemiji (Frat 2000). Naime, referencijalna bi polisemija podrazumijevala vezu među mnogim vidovima jednoga te istog objekta, npr. *klavir* kao glazbeni instrument ili dio namještaja, pri čemu je poveznica između tih značenja imenovani objekt kao cjelina. S druge strane, leksička polisemija proizlazi iz shvaćanja da svaka polisemna struktura ima osnovno značenje iz kojega se, semantičkom analizom, mogu izvesti ostala značenja, pod pretpostavkom da njih karakterizira neka

¹¹ M. Žic-Fuchs definira *znanje o svijetu* kao „skup povezanih podataka koje govornik posjeduje o nekoj pojavnosti”, dok načelo ili načela po kojima se to znanje organizira naziva 'konceptualna struktura'. (1991:80)

dodatna konotacija (Zgusta 1991). Dakle, za određivanje leksičke polisemije presudna je veza među značenjima.

2. 5. Mehanizmi semantičkih promjena

I proučavanje ustroja polisemnih struktura, kao i pokušaj njihova klasificiranja, impliciraju postojanje mehanizama na temelju kojih se jedan izraz pripisuje različitim sadržajima. Naime, prototipna značenja pojedinih leksema nisu statični entiteti već središnja značenja pomacima na sintagmatskoj razini omogućuju s jedne strane kreativnost u jeziku, a s druge veći ili manji stupanj slikovitosti, odnosno različite stupnjeve metaforizacije i metonimizacije (Žic-Fuchs 1991:84). Iz primjera polisemnih struktura u leksičkome sustavu nekoga jezika očito je da se značenja prenose na temelju dvaju odnosa – sličnosti koju govornici uočavaju između dvaju koncepata, i bliskosti koja često može biti stvarna – a upravo su ta dva odnosa osnovica metaforičkih i metonimijskih prijenosa koji su predmetom proučavanja kognitivne lingvistike. Metafora i metonimija tumače se kao „načela strukturiranja čovjekova konceptualnog sustava, kao kognitivni procesi koji utječu na stvaranje novih koncepata s pomoću postojećih.“ (Raffaelli 2007:144) Takav pristup metaforu i metonimiju smatra dijelovima običnoga, svakodnevnog govora čije središte nije u jeziku, nego u načinu na koji govornici konceptualiziraju jednu mentalnu domenu pomoću druge (Lakoff 1992). Dakle, metaforičko preklapanje podrazumijeva razumijevanje jedne domene iskustva pomoću, ponekad znatno, drukčije domene, odnosno preklapanje iz izvorne u ciljnu domenu. To preklapanje je konvencionalno, odnosno ono je čvrst dio ljudskog konceptualnog sustava. Tako se metaforičkim preklapanjem mogu protumačiti primjeri *podzemlje*, *zviijezda* te semantički neologizam *plod* u sljedećem primjeru¹²:

(11) I sve pjesme njegove, u koliko se dotiču poviestnih ili prirodnih, na primjer geografičkih činjenica, jesu *plod* ne samo fantazije i čuvstva, nego i realnoga studija njegova. (Šenoa 1882)

Metonimija pak uzrokuje promjenu značenja pri čemu se metonimijski upotrijebljen izraz udaljava od uobičajenog značenja na temelju bliskosti (Brdar 2007). Metonimijskim se pomacima mogu objasniti semantički neologizmi *Pantovčak*, *Markov trg* i *Prisavlje* kojima se umjesto institucije rabi mjesto gdje se ta institucija nalazi, zatim *klupa* koja u sportskom žargonu označava nogometnu momčad kao u primjeru:

¹² Upotreba semantičkog neologizma *plod* može se, u primjeru (11) protumačiti konceptualnom metaforom IDEJE SU BILJKE.

(12) Nakon „teškog“ SP u Njemačkoj, Bilić je imao i znanja i hrabrosti preuzeti *klupu* od „tvrdoglavog“ Zlatka Kranjčara i u samo nekoliko mjeseci „reprezentaciju bez perspektive“ pretvoriti u „najpotentniju mladu momčad Europe.“¹³

te oni u sljedećim primjerima:

(13) Rad sam da sav moj rad izađe na okupu, očišćen, popravljen, jer kad su ti plodovi onako rastreseni po listovima, mogao bi se još naći kakav literarni *gusar*, pa zaviknuti: „Ništa nisi uradio“. (Šenoa 1875)

(14) Ma, pravi kostur, stara *daska*, nit' žena, nit' muškarac! - govoraše Sabina u lepezu. (Kumičić 1883)

U svim navedenim primjerima metonimijski su izrazi u osobnoj ili prostornoj vezi s konvencionalnim nazivima što predstavlja ključ za metonimijsko povezivanje. Bitno je naglasiti da se metaforičko preklapanje odvija između dviju domena, a metonimijsko unutar jedne što ga čini manje uočljivim (Raffaelli 2007). U metonimijske pomake ubrajaju se i postupci onimizacije i eponimizacije, odnosno deonimizacije koji podrazumijevaju nastanak vlastitih od općih imena i obratno:

(15) Mara pobaci stapalo i lan, pa brže na plot, pa dojavu Jagodi, a *Jagoda* opet preko plota Bari, a Bara Šećerki itd. (Tordinac 1890)

(16) Na podu su ležale njegove stvarčice: aparat za brijanje, kolonjska voda, sapun, briača i zubna četkica, tuba paste, futrola od češlja, *penkala*, notes, manšete... (Kovač 1978).

U primjerima (15) i (16) riječ je o dvostupanjskim semantičkim izvedenicama koje su nastale onimizacijom, odnosno deonimizacijom (eponimizacijom) u trenutku kada je nastupila metonimizacija. Budući da je riječ o apelativu i imenu ovdje nije posrijedi polisemija, nego nastanak nove riječi semantičkim tvorbenim procesima. Uz to, u navedenim se primjerima može govoriti i o homofoniji, odnosno identičnosti po izgovoru, ali ne i po značenju.

Bitno je naglasiti da nije svako novo metaforičko ili metonimijsko preklapanje odmah i semantički neologizam (Muhvić-Dimanovski 2005). Naime, iznimno je važno razgraničiti okazionalne od onih prijenosa značenja koji su dugotrajnijom upotrebom prošireni u svakodnevnoj komunikaciji te su naposljetku uvršteni i u rječnike:

¹³ <http://www.sportnet.hr/kolumne/354873/juris/bronceni-zlatnici?print=1>, preuzeto 25. IV. 2010.

(17) *Bijeli Božić*: Rajko Dujmić uhićen zbog kokaina.¹⁴

Tako bi se pridjev *bijeli* kojim se aludira na aferu s narkotikom iste boje u navedenom primjeru mogao označiti kao okazionalizam, odnosno kao dosjetljiv prijenos značenja svojstven senzacionalističkom medijskom stilu. Budući da navedeni primjer nije prošao proces leksikalizacije, ne može se govoriti o metonimiji.

Osim što se semantičke promjene mogu ostvariti na temelju dvaju različitih odnosa, sličnosti i bliskosti, čije su posljedice procesi metaforizacije i metonimizacije, promjene značenja mogu se ostvariti i u dva različita smjera. Tako se značenje riječi može specijalizirati, odnosno suziti. Naime, neke leksičke jedinice mogu u određenim, specijaliziranim kontekstima poprimiti terminološku vrijednost te to značenje imati samo u toj grani znanja. Riječ *lice*, na primjer, u građevinarstvu ima specijalizirano, odnosno suženo značenje. Još Šulek u svoj popis znanstvenoga nazivlja uvrštava tu riječ sa značenjem 'pročelja' (1990:295), a u tom značenju pojavljuje se i u sljedećem:

(18) Cvita, s djetetom na rukama, penje se i zna kako Šudit računa, sve odmah kazuje i *lice kuće*. (Kaleb 1973)

Suprotan proces podrazumijeva proširenje, odnosno generalizaciju značenja:

(19) Tamo po pučini valjaju se valovi, veseli, okrunjeni pjenom, u veličajnom poredju sve na doseg oka, a nad njimi šumi vjetar, *leti* dim, *lete* galebi. (Kumičić 1885)

* Osnovno značenje glagola *letjeti* 'kretati se zrakom pomoću krila' metonimizacijom je prošireno te može označavati i 'kretanje ili prolaz nečega kroz zrak'. Jedna od najčešćih semantičkih promjena upravo je proširenje značenja od konkretnog prema apstraktnom što značenjski osiromašuje riječ, odnosno smanjuje njezinu obavijesnost.

Iako se sve četiri opisane i oprimjerene pojave smatraju mehanizmima semantičkih promjena, među njima treba uočiti i neke razlike. Naime, metafora i metonimija razlikuju se od specijalizacije i generalizacije utoliko što se one ne pojavljuju kao rezultat postupne, gotovo neprimjetne promjene u različitim kontekstima, nego su rezultat trenutnog i hotimičnog prijenosa imena s jednoga objekta na drugi iako oni pripadaju različitim dijelovima čovjekove stvarnosti. Na tom tragu Raffaelli predlaže podjelu navedenih mehanizama na primarne (metafora i metonimija) i sekundarne (generalizacija i specijalizacija) pri čemu primarni mehanizmi podrazumijevaju neposredno povezivanje dvaju koncepata

na temelju sličnosti ili bliskosti, dok sekundarni nužno pretpostavljaju metaforički ili metonimijski pomak, što je i pokazano na primjeru glagola *letjeti*, a novonastali koncept ili značenje ima širu ili užu strukturu, odnosno širu ili užu mogućnost uporabe u različitim konceptima u odnosu na temeljno ili tipično značenje (2009:165).

2. 6. Eufemistične riječi i izrazi

Sa semantičkog stajališta važan dio neološke građe čine i eufemistične riječi. Čovjekova intima: dijelovi tijela, biološke i fiziološke potrebe; religija, politika, financije i druga za čovjeka životno važna područja oduvijek su podlijevala zabranama. Velika nesreća, bolest ili smrt, prema vjerovanjima primitivnih plemena, bile su kazne za povredu tabua. Bojeći se kazne, ali i stvari koju pojedina riječ označuje, ljudi su izbjegavali njezino izravno imenovanje. U ozračju političke korektnosti, tolerancije i uljudnosti suvremenog društva strategija eufemizacije prerasla je okvire primitivnih tabua te je postala imperativ privatne, ali i javne komunikacije. Suvremenim eufemizmima zajedničko je nastojanje da se upotrebom ublaženog izraza ne povrijede osjećaji i uvjerenja sugovornika (Dąbrowska 1992), da se izbjegne gubitak obraza: bilo vlastitog, bilo tuđeg (Allan, BurrIDGE 1991), odnosno da se zamijene nepoželjne te situaciji neprimjerene i neodgovarajuće riječi koje izravno upućuju na referenta (Kuna 2007) kao u sljedećim primjerima:

(20) Zbog lokalnih birača teško se može provesti nekakva drastičnija *racionalizacija*, nešto poput zatvaranja neke bolnice na lokalnoj razini, osim ako nas ne pritisne puno veća financijska kriza.¹⁵

(21) Američke dionice u četvrtak su pretrpjele jednu od najoštrijih *korekcija cijena* od početka ove godine, pri čemu se vrijednost njujorškog Dow Jones indeksa spustila ispod psihološki važnih 10. 000 bodova.¹⁶

Društveni i gospodarski kontekst, u navedenim je primjerima, iznijansirao, odnosno suzio značenje izrazima *racionalizacija (poslovanja)* i *korekcija cijena* čime je izbjegnuto izravno imenovanje posljedica koje imaju konvencionalno neugodne asocijacije kao što su otpuštanje radnika, drastičan pad gospodarskog rasta te val poskupljenja. Nedostatak odlučnosti da se stvari nazovu pravim imenom pridonosi stvaranju ružičastog pogleda na svijet, odnosno otvara vrata manipulaciji kroz izrazito dosjetljive i lapidarne eufemistične semantičke pomake.

¹⁵ <http://www.bankamagazine.hr/>, preuzeto 23. II. 2010.

¹⁶ http://www.croatia.biz.com/info_news-article.php?ID=17650, preuzeto 23. II. 2010.

¹⁴ <http://www.jutarnji.hr/bijeli-bozic-rajko-dujmic-uhicen-zbog-kokaina/8348/>, preuzeto 25. IV. 2010.

Eufemistični neologizmi izrazito su plodna kategorija jer ih obilježava gubitak vrijednosti koju su nosili kada su se tek pojavili, odnosno s vremenom nestaju njihova, u imenu sadržana „ublažavajuća” svojstva te postaju zapravo tabuizirani. Izrazi *retardiran* i (*umno*)*poremećen* izgubili su svoje eufemistično značenje koje su imali u odnosu na disfemistični izraz *lud* te su oni danas pejorativni izrazi kojima se kvalificiraju osobe, njihovo djelovanje ili mišljenje. Cikličko generiranje novih eufemizama tumači se ne njihovim oblikom, već činjenicom što je njihov referent taj koji je negativno označen. Zbog toga bilo koji eufemizam postaje isto što i disfemizam jer je zahvaćen istom „bolešću”, Pinker to naziva „euphemism treadmill” (2000).

3. Zaključak

Dinamizam u jeziku koji je rezultat, s jedne strane, potrebe za međusobnom razumljivošću među govornicima, a s druge neprestanom njihovom težnjom za inovativnošću, kreativnošću i emocionalnošću u izražavanju odražava se i na nastanak novih riječi od kojih velik dio pripada semantičkim neologizmima kojima jezik, dodajući novo značenje postojećim leksičkim jedinicama, čuva samosvojnost na planu izraza, a značenjski se obogaćuje. Rječnička i književna građa, od Šulekova *Hrvatsko-njemačko-talijanskog rječnika znanstvenog nazivlja* do danas, nametnula je nekoliko većih tematskih skupina semantičkih neologizama, a svima je zajednička bliska povezanost s čovjekovom svakodnevicom. Analizom primjera utvrđeno je da se prijenos značenja odvija prema mehanizmima imanentnima čovjekovom kognitivnom sustavu, metafori i metonimiji, te je njihova posljedica uvijek polisemija. Donedavno smatrana patološkom pojavom u jeziku, polisemija je tek u suvremenim lingvističkim pravcima prepoznata kao okrilje načela jezične ekonomije jer bi se bez nje „rječnik širio unedogled, označavanja bi se umnožavala onoliko koliko bi u načelu tražila različitost ljudskog iskustva i mnogobrojnost iskustava” (Melvinger 1984:27–8). Krug semantičkih neologizama proširen je riječima i izrazima nastalima postupcima onimizacije, eponimizacije i eufemizacije u kojima su također uočeni metaforički i metonimijski pomaci te specijalizacija i generalizacija, odnosno suženje i proširenje značenja. Svim opisanim kategorijama semantičkih neologizama svojstvena je efemernost koja je najčešće posljedica promijenjenog sociokulturnog okvira, ali i neprestane težnje govornika za okretljivošću i nekonvencionalnošću. Tako se značenje riječi *seljanka* ‘pastirska pjesma’ (Šulek 1990:1015) danas može naći samo u književnim djelima:

(22) U ovakovu poslu znala je sebi zapjevati punim grlom tugaljivu melodiju hrvatske *seljanke*, ali od nekoga vremena ne ide joj pjesma k srcu ni od srca. (Novak 1894)

Prilagodljivost različitim komunikacijskim situacijama koja je rezultat ekonomičnosti i gipkosti semantičkih neologizama učinila je nezamislivim leksički sustav koji ne bi bio isprepleten mrežom njihovih mnogobrojnih kategorija što je, čini se, dovoljno jak argument da se daljnjim analizama semantički neologizmi izvedu iz sjene onih nastalih gramatičkim tvorbenim procesima.

LITERATURA

- ALLAN, Keith, Kate BURRIDGE. 1991. *Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. Oxford: Oxford University Press. 288 str.
- ALGEO, John (ed.). 1991. *Fifty Years Among the New Words*. Cambridge: Cambridge University Press. 257 str.
- APRESJAN, Jurij D. 1974. *Leksičeskaja semantika (sinonimičeskie sredstva jazyka)*. Moskva: Nauka. 366 str.
- AUSTIN, John. 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon. 163 str.
- AYTO, John. 1989. *The Longman Register of New Words*. Avon: The Bath Press Ltd. 425 str.
- BABIĆ, Stjepan. 1981. Stilske odrednice u našim rječnicima. *Jezik* XXVIII:3, 79–91.
- BARIC, Eugenija, Lana HUDEČEK, Nebojša KOHAREVIĆ, Mijo LONČARIĆ, Marko LUKENDA, Mile MAMIĆ, Milica MIHALJEVIĆ, Ljiljana ŠARIĆ, Vanja ŠVAČKO, Luka VUKOJEVIĆ, Vesna ZEČEVIĆ, Mateo ŽAGAR. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine. 1659 str.
- BARTSCH, Renate. 2001. Generating Polysemy: Metaphor and Metonymy: www. illc. uva. nl/Publications/ResearchReports/PP-2001-07. text. pdf, preuzeto 26. V. 2009.
- BAUER, Laurie. 1983. *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press. 311 str.
- BRDAR, Mario. 2007. *Metonymy in Grammar: Towards Motivating Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera. 156 str.
- CUYCKENS, Hubert, Britta ZAWADA (eds.). 1997. *Polysemy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 296 str.
- DĄBROWSKA, Anna. 1992. Eufemizmy mowy potocznej. *Język a kultura* 5, 119–178.
- FRATH, Pierre. 2000. Polysemy, homonymy and reference. www.res-per-nomen.org/respernomen/pubs/.../SEM02-Polysemy.rtf, preuzeto 26. V. 2009.
- KUNA, Branko. 2007. Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku. *Fluminensia* 19. 1, 95–113.
- LAKOFF, George. 1992. The Contemporary Theory of Metaphor. <http://terpconnect.umd.edu/~israel/lakoff-ConTheorMetaphor.pdf>, preuzeto 26. V. 2009.
- LEHRER, Adrienne. 2003. Understanding trendy neologisms. *Italian Journal of Linguistics* 15. 1, 369–382.
- LEWIS, Kristian. 2006. Zašto nema soka od limunike. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 392–396.

- LYONS, John. 1977. *Semantics* vol. 2. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press. 524 str.
- MARETIĆ, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*. Zagreb: L. Hartman i Kugli. 205. str.
- MELVINGER, Jasna. 1984. *Leksikologija*. Osijek: Pedagoški fakultet. 145 str.
- MIHALJEVIĆ, Milica. 1993. *Hrvatsko računalno nazivlje*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 207 str.
- MUHVIC-DIMANOVSKI, Vesna. 2005. *Neologizmi – problemi teorije i primjene*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 132 str.
- PADUČEVA, Elena Viktorovna. 1998. Paradigma reguljarnoj mnogoznačnosti glagolov zvuka. *Voprosy jazykoznanija* 5, 3–23.
- PAVLIČEVIĆ-FRANIĆ, Dunja, Marija SIKIRIĆ. 2005. Inovacijski semantemi u procesu usvajanja jezičnoga znaka. *Jezik* god. 52, 3, 92–102.
- PINKER, Steven. 2000. *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. New York: Perennial Classics, HarperCollins. 576 str.
- POPOVA, Tatjana Vitalevna. 2005. *Russkaja neologija i neografija*. Doktorska disertacija u rukopisu, Ekaterinburg. 96 str.
- RAFFAELLI, Ida. 2004. Polisemija pridjeva: sprema sintaktičkih i semantičkih struktura. *Filologija* 43, 105–128.
- RAFFAELLI, Ida. 2007. Neka načela ustroja polisemnih leksema. *Filologija* 48, 135–172.
- RAFFAELLI, Ida. 2009. *Značenje kroz vrijeme*. Zagreb: Disput. 320 str.
- ROŽIĆ, Vatroslav. 1913⁴. *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*, pretpisak 1998. Zagreb: Pergamena. 158 str.
- SABLIJAK, Tomislav. 2001. *Rječnik hrvatskoga žargona*. Zagreb: V. B. Z. 376 str.
- SAMARDŽIJA, Marko. 1993. *Jezični purizam u NDH*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 150 str.
- SAMARDŽIJA, Marko. 2002. *Nekoč i nedavno: odabrane teme iz leksikografije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka. 171 str.
- ŠIPKA, Danko. 2006. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska. 269 str.
- TAFRA, Branka. 1986. Razgraničavanje homonimije i polisemije: leksikološki i leksikografski problem. *Filologija* 14, 381–393.
- TAFRA, Branka, Petra KOŠUTAR. 2009. Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 67, 87–107.
- TAYLOR, John R. 2003. *Linguistic categorization*. Oxford: Oxford University Press. 308 str.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. 1998. *Filozofska istraživanja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. 494. str.
- ULLMANN, Stephen. 1967. *The principles of semantics*. Oxford/Glasgow: Basil Blackwell, Jackson, Son and Company. 352. str.
- ZALIZNJAK, Anna A. 2001. Semantičkaskaja derivacija v sinhronii i diahronii: Proekt „Katalog semantičeskikh perehodov“, *Voprosy jazykoznanija* 2, 13–25.
- ZGUSTA, Ladislav. 1991. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost. 334 str.
- ZORE, Luka. 1907. Paljetkovanje po oblasti našega jezika. *Rad JAZU*, knj. 170, 200–230.
- ŽIC-FUCHS, Milena. 1991. *Znanje o jeziku i znanje o svijetu, Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*. Zagreb: SOL. 230 str.

IZVORI

- ANIĆ, Vladimir. 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber. 887 str.
- ANIĆ, Vladimir. 1996. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber. 1262 str.
- ANIĆ, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber. 1439 str.
- BENEŠIĆ, Julije. 1986. *Rječnik hrvatskoga jezika: od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. II (burkati se – dušica). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 235 str.
- JOJIĆ, Ljiljana, Ranko MATASOVIĆ (gl. ur.). 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber. 1583 str.
- ŠONJE, Jure (gl. ur.). 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 1450. str.
- ŠULEK, Bogoslav. 1990. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, sv. I (A–N), pretpisak. Zagreb: Globus. 678 str.
- ŠULEK, Bogoslav. 1990. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, sv. II (O–Ž), pretpisak. Zagreb: Globus. 711 str.

KRATICE

- GS – Glas Slavonije
 V – Vjesnik
 HER – Hrvatski enciklopedijski rječnik
 RHJ – Rječnik hrvatskoga jezika Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža

SUMMARY

Semantic Neology in the Croatian Language

Every part of human reality has its reflection in words. Therefore, social, economical, scientific-technological changes, new ideologies, art and media movements as well as the new ways of behaviour and living, have influenced the language changes, mainly by creating neologisms. Besides new native words which are the result of the lexical creativity, which is of questioning our own possibilities of expression, the neology material involves semantic neologisms and neo-semantisms by which the language, adding a new meaning to the existing lexical units, protects its autonomy in the field of language expression and enriches the meaning. The research paper includes the reasons of semantic changes as well as the means by which the semantic neologisms are created in the Croatian language, such as metaphor and metonymy (*plod*, *podzemlje*,

klupa, Pantovčak). By the analysis of the gathered material, which is relating to the period from the middle 19th century up to date, we will try to determine the semantic potential of individual groups of words. Special attention will be drawn to the consequences of semantic changes on the status of individual words, mainly regarding their frequency, changes in the volume of meaning, but also in the lexical system as whole.

Key words: semantic neologism, polysemy, homonymy, metaphor, metonymy, euphemism

Ana LEHOCKI-SAMARDŽIĆ

Padežni sustav Kašićeve gramatike u odnosu na opis padežnih sustava europskih gramatika humanizma i reprezentativnih djela antičke gramatikografije

Opis padežnog sustava u Kašićevoj gramatici pod nazivom Institutionum linguae Illyricae libri duo prvi je takav pokušaj općenito u povijesti hrvatskog jezika i gramatikografije. U ovom radu analizira se Kašićev pristup opisu hrvatskog padežnog sustava u odnosu na velika ostvarenja jezikoslovnog humanizma i antike. Očit je utjecaj latinskog i grčkog jezika na Kašićevo razmišljanje, te se zbog toga u ovom radu ne će tražiti Kašićeve pogreške u odnosu na moderne opise hrvatskog jezika, već će se dati okvir vremena i načina razmišljanja humanističkog jezikoslovca koji je prije svega određen svojim zvanjem svećenika, dok u načinu razmišljanja na njega utječe kartezijansko učenje kao vodeći filozofski pravac toga doba. Izgled i sadržaj prve hrvatske gramatike determinirala je praktična namjena djela. Kašićevo će djelo smjestiti u okvir vremena u kojem je nastalo, prvenstveno po načinu obrade jezične građe i uspoređivati ga s reprezentativnim antičkim i humanističkim gramatikama na primjeru padežnog sustava.

Padeži se u Kašića spominju kao odrednice ili atributi dijelova iskaza. Uz padež kao odrednicu za imenice (nomen), spominju se još dva atributa: rod i broj. Navodi tri roda; muški ili muževni (masculinum sive virile), ženski ili ženstveni (femininum sive muliebre) i srednji rod (neutrum). Broj je u Kašića dvojak - navodi jedninu i množinu, a dvojину odlučno odbacuje¹. Imensku promjenu podijelio je u tri deklinacijska tipa; u prvoj su imenice muškog i srednjeg roda koje u genitivu jednine imaju nastavak -a (*Isus, Isusa; Petrar, Petra, itd.*); po drugom sklonidbenom tipu sklanja imenice ženskog i muškog roda koje u nominativu jednine završavaju na -a, dok u genitivu imaju -e (*Mariya, Mariyae; voyvoda, voyvode*)- u ovom deklinacijskom tipu, po uzoru na latinsku a-deklinaciju za ženski rod uzima nastavak -ae [ē], taj diftong uvodi kao distinkciju genitiva imenica muškog i ženskog roda koje pripadaju istom deklinacijskom tipu²; u trećem deklinacijskom tipu imenice su ženskog roda

¹ Katičić 1981 b: 243

² Uporaba diftonga u drugom deklinacijskom tipu nije potrebna jer i sam naglašava kako se on odražava samo u pismu, no ovdje moramo imati na umu ciljnu skupinu ove gramatike. Polaznici Ilirskog kolegija izvrsno poznaju latinski jezik i njima je ovakav pristup savršeno logičan. Iako se u latinskom jeziku imenice prve deklinacije